

in *De illegalen* (1989) duidelijk uiteengezet, dat je bij je eigen groep en binnen je eigen zuil je verzets-'collega's' vond. Contact tussen de zuilen heeft zich alleen bij de toppen voorgedaan; geheel conform de vooroorlogse praktijk. Klumper stelt dat vanaf medio 1942 de Duitsers maximaal greep op de samenleving hadden en dat deze druk voor meer verzet zorgde. Na de invasie in Normandië groeide de hoop op een spoedige bevrijding. Dan treedt de laatste fase aan; 'Koerswijzigingen in zicht bevrijding' luidt de karakterisering.

'Gewone mensen' is het centrale thema van dit boek, dat ook poogt af te rekenen met het heldendom dat uit de na-oorlogse films zouden spreken. Merkwaardig is dat Klumper *Pa storale* en *De aanslag* noemt, twee films, oorspronkelijk boeken, die juist niets van heldendom laten zien; integendeel zelfs. Uit de interviews komt ook niet veel méér dan we al wisten. De schrijver mag zich wel afzetten tegen het image van heldendom, maar de woorden respect en dank voor de mannen en vrouwen die in het verzet hebben gezeten, komen herhaalde malen voor. De herinnering daaraan is de doelstelling van zijn boek. Een nadeel wat daar uit voortvloeit, is zijn neiging de respondenten onvoorwaardelijk te geloven, er worden zelden kanttekeningen gezet bij onbewijsbare uitlatingen. 'Toch heeft het verzet het de bezetters lastig en moeilijk gemaakt. Daardoor gingen ze fouten maken. Ze voelden zich niet meer veilig en werden onzeker. Het moreel van de troepen zag je knakken'. Dit is de mening van een respondent bij het eindhoofdstuk over de effectiviteit van het verzet, iets waar de schrijver niet goed uit komt. 'Sterk in het bevorderen van de mentale weerbaarheid van mensen' is een zo vaag begrip datje daar ook niet veel mee kunt doen. De evaluatie van het verzet wordt expliciet niet door 'historici of andere wetenschappers' gegeven, 'maar wordt opgetekend uit de mond van 'hen die er bij waren', een aantal oud-verzetsstrijders. Zij gaven hun min of meer gelouterde, doch professionele visie' (215). Ik vraag mij ook sterk af of de diverse verzetsorganisaties steeds meer vertrouwen in de bevolking hadden weten te bewerkstelligen, ten nadele van de regering in Londen (175). Zonder onderzoek is het niet mogelijk op dit punt zinnige uitspraken te doen.

Te veel leunen op 'hen die er bij waren' is een gevaarlijke bezigheid en het heeft ook zijn sporen in dit boek nagelaten.

David Bamouw

R. Pütz, *Duel in de wolken. De luchtoorlog in de gevarendriehoek Roermond-Luik-Aken* (Amsterdam: Van Soeren & co., 1994, 308 blz., f49,50, ISBN 90 6881 037 5).

De geschiedenis van de militaire luchtvaart in ons land is tot voor kort vrijwel uitsluitend het domein geweest van amateurhistorici. Hoewel er duidelijke aanzetten tot professionalisering zijn te bespeuren — in 1989 werd de Sectie luchtmachthistorie van de koninklijke luchtmacht bijvoorbeeld op academische leest geschoeid — komt het leeuwendeel van de produktie op dit werkterrein nog steeds voor rekening van niet universitair geschoolde onderzoekers.

Voor al de geschiedenis van de militaire luchtvaart tijdens de tweede wereldoorlog vormt voor de amateur-historici een geliefkoosd thema. In hun research concentreren zij zich in hoofdzaak op het zeer nauwkeurig in kaart brengen van de vliegtuigen die in deze jaren in ons land neerkwamen. In totaal zou het daarbij gaan om circa 6000 à 8000 toestellen; het precieze aantal laat zich voorshands nog moeilijk vaststellen.

De hierboven geschetste benadering, het zogeheten crash-onderzoek, is onder impuls van de in 1975 opgerichte studiegroep luchtoorlog 1939-1945 langzamerhand tot een ware kunst verheven. Geregeld zien dan ook publikaties van leden van deze studiegroep het licht, waarin minutieus verslag wordt gedaan van de resultaten van het onderzoek naar de vliegtuigcrashes

in een bepaalde streek, stad of dorp. De kwaliteit van deze uitgaven loopt echter sterk uiteen.

Een voorbeeld van een dergelijke publikatie vormt het boek van Ron Pütz over 372 crashes in de driehoek Roermond-Luik-Aken. De afbakening van het onderzoeksterrein stoelt op de nogal vage overweging dat Midden- en Zuid-Limburg voor wat betreft de luchtverdediging in de jaren 1940-1944/1945 volledig werden gedomineerd door de stad Aken, gelegen aan de voet van de Eifel. De geallieerde bemanningen die in de nachtelijke uren op weg waren naar doelen in Duitsland, konden het luchtdoelgeschut rond Aken weliswaar ontwijken, maar zagen zich dan vervolgens geconfronteerd met de nachtjagers van de Luftwaffebases Venlo en St. Truiden. Die omstandigheid leidde tot talrijke luchtgevechten, ten gevolge waarvan grote aantallen vliegtuigen in Midden- en Zuid-Limburg neerkwamen. Daarbij ging het niet alleen om geallieerde, maar ook om Duitse toestellen.

De auteur tracht in eerste instantie te inventariseren in hoeverre er tijdens de oorlogsjaren in het door hem afgebakende gebied vliegtuigen verongelukten. Voorts is hij geïnteresseerd in de achtergronden van deze crashes. De aanpak, die hij kiest, leidt overigens niet bij voorbaat ook tot een representatief beeld van de luchtstrijd zoals die zich boven het desbetreffende gebied heeft afgespeeld. Het luchtwapen laat zich, voor wat haar werking betreft, immers niet in een geografisch keurslijf persen.

De hoofdmoot van het boek wordt gevormd door de beschrijving van de toedracht van een aantal crashes welke zich op basis van diepgaand onderzoek aan de hand van archiefmateriaal en verklaringen van ooggetuigen tot in de kleinste details lieten reconstrueren. Pütz maakt niet expliciet duidelijk, door welk criterium hij zich bij de keuze van deze crashes heeft laten leiden. Wel besteedt hij, zij het summier, aandacht aan de grote lijnen in de geschiedenis van de lucht oorlog. Aldus komt enigszins de context uit de verf, waarin de beschreven 'laatste' vluchten zich afspeelden.

Door de gekozen aanpak slaagt de auteur er uitstekend in de keiharde realiteit van de luchtstrijd en de weerslag daarvan in een specifiek deel van ons land in beeld te brengen. *Duel in de wolken* is daarnaast van hoge documentaire waarde. Pütz presenteert aan het slot van zijn boek namelijk de gegevens met betrekking tot de 372 crashes, welke hij tot begin 1994 had weten te traceren. Dit overzicht bestaat uit drie delen: een crash-index op lokatie, een chronologisch overzicht van de crashes en een index van bemanningsleden. Zij die enige ervaring hebben met dergelijk onderzoek, weten hoeveel inspanningen de vervaardiging van deze indexen moet hebben gekost.

Hoewel Pütz' boek in een aantal opzichten zeker als verdienstelijk kan worden bestempeld — dat geldt zeker voor de bijlagen —, biedt het maar weinig nieuwe inzichten ten aanzien van de positie van ons land in de luchtstrijd tussen de geallieerde luchtmachten en de Luftwaffe. Daarvoor zal de belangstellende lezer voorlopig nog het boek van wijlen A. Korthals Altes, *Luchtgevaar. Luchtaanvallen op Nederland 1940-1945* uit 1984 moeten raadplegen. Ofschoon inmiddels wel enigermate verouderd, bewijst deze publikatie nog steeds goede diensten.

J. A. M. M. Janssen

B. Evers-Emden, *Geleende kinderen. Ervaringen van onderduikouders en hun joodse beschermelingen in de jaren 1942 tot 1945* (Kampen: Kok, 1994, 245 blz., f32,50, ISBN 90 424 6223 20).

Er is een ware hausse met betrekking tot joodse onderduik kinderen; er zijn (massa)bijeenkomsten van de voormalige onderduikertjes en er wordt nu ook onderzoek gedaan naar de onderduikou-